

Засадничі принципи організації процесу вивчення "автобіографічного оповідання" у вищому навчальному закладі

Наталка Романишина,
кандидат філологічних наук, доцент
Рівне

Автор вмотивовує необхідність уточнення змісту й обсягу генологічної модифікації "автобіографічне оповідання"; звертає увагу на пов'язані з його осмисленням труднощі та протиріччя; розмірковує, як організувати роботу на рівні фахової підготовки студентів-гуманітаріїв в цілому, щоб їх звернення до автобіографічних творів мало не епізодичний, а системний характер.

Ключові слова: автобіографічне оповідання, системне вивчення, концептуальні основи аналізу, відповідність сучасним методологічним настановам.

Якщо у літературному процесі XIX—XX ст. чергуються епохи "масштабного" роману і "мобільних" жанрів малої художньої прози, то наш час характеризується особливим інтересом до автобіографії. Це і зміщення письменниками референційності з інших на себе; зосередження уваги на власному житті, внутрішньому світі, щоб віднайти індивідуальну ідентичність, місце в "подієвій історії" (М.Гловінський); демонстративна самопрезентація: "Вирвані сторінки з автобіографії" М.Матіос, "Без мужика. Фрагменти "творчої" автобіографії" Є.Кононенко, "На березі часу. Мій Київ. Входи́ни" В.Шевчука, "То твій, сину, батько!" Григорія і Миколи Жулинських, "Як я народився", "Музей живого письменника" В.Дрозда, "Прожити й розповісти" А.Дімарова тощо. Навіть наукові праці — "З потоку літ і літпотоку" В.Дончика, "Дослідження і статті різних років" Н.Крутікової, "Із книги спогадів" М.Коцюбинської, "Мости і мілини" Я.Поліщука та ін. — несуть відбиток щоденникової сповідальності [10,32]; проти чого застерігають деякі літературознавці: "само собою розуміється, що автобіографізм як поняття можливо применити лиш для означення метода писателя, но не метода ученого"[1,6].

"Гряде епоха щоденникової сповідальності з її цілком конкретними правилами гри"; у цьому твердженні Л.Тарнашинської [10,32] також вказано на вже сформовану традицію європейського автобіографічного письма. Зважаючи на внесок у її становлення й українських письменників-класиків, що ліризм, психологізм потрактовуються як жанрові риси національної малої прози; поширеність форми художнього викладу від першої особи, з її ефектом домінування авторської свідомості; застосування "сповідальних" композиційних форм (щоденник, лист, усна сповідь та ін.); автобіографічний характер усієї творчості багатьох митців, проблема пояснення феномена художнього твору через субстанцію автора набуває особливої **актуальності** у методиці викладання української літератури. Навчальні програми, підручники заохочують студентів, викладачів з'ясовувати співвідношення "автобіографізму і художнього домислу" [8,76], визначити "автобіографізм" [5,199;206;212],

"автобіографічність" [8,46], "риси біографізму у творах" [8,33]; обстоюють серед домінування "нових" традиційний "біографічний" підхід у вивченні тексту (Т.Недайнова) тощо.

Теоретики шкільної методики науково осмислювали проблему автобіографізму в літературі, однак вони традиційно акцентують на "відображувальному", а не "самостворювальному" (Ц.Тодоров) характері авторської свідомості, розглядаючи автобіографічний художній твір як допоміжний засіб вивчення письменника чи епохи. Є.Пасічник вважає: автобіографії, художньо-біографічні твори "можуть прислужитися" до характеристики митця "як людини" [7,108], Б.Степанишин пропонує використовувати "автобіографічні художні твори, біографічну белетристику" при укладанні літературно-психологічного портрета письменника нарисової форми, оригінальних початків уроків [11,182;188]; за Г.Токмань, "автобіографія і автобіографічні мотиви у творчості" — "джерела вивчення біографії" [13,119;121;123]. У теоретичних розмислах про жанри художньої автобіографії методисти підкреслюють історизм, документалізм: Г.Токмань, слідом за О.Галичем, зараховує "оповідання", як і "лист, щоденник, записну книжку, нотатки, літературний портрет, есе, повість", до жанрів мемуаристики [13,122]; Є.Пасічник радить із художніх творів "використовувати лише ті місця/.../, у яких художня правда збігається з історичною", шукати в них "безпосередньо виражене життєве кредо, ідейно-мистецькі переконання", інформацію про взаємозв'язки автора з визначними людьми [7,108;111]; наукову достовірність, ідейну цілеспрямованість змісту, виховний приціл пропонує використовувати Б.Степанишин [11,191]. До речі, у наш час все більше прихильників здобувають концепції автобіографії як аспекту одного з великих міфів сучасної цивілізації "міфу Я" (Ф.Лежен); "пересотворення самого себе" (Ю.Лотман); амбівалентності, "диверсифікації" (М.Кодак) авторського "я" тощо, які переконують, що не варто в літературі шукати правду про письменника.

Хоча у шкільній програмі представлені різні форми

автобіографічних творів (прозові [14,104;128;122], поетичні [14,86;100]), жанри [14,104;122;128], генологічна проблематика, як правило, не порушується; аналіз переважно спрямований на позатекстову реальність: "життєві імпульси появи творів (автобіографічність)"; "автобіографічна основа", "риси автобіографізму" в образах героїв [14,86;100;104;128] тощо.

Чому є потреба в уточненні змісту й обсягу генологічної модифікації "автобіографічне оповідання", розробці методичної системи його вивчення у контексті жанрів автобіографічної художньої прози?

— Сучасний погляд на текст, який має "свій дискурс, синхронічний і діахронічний, свій контекст, естетичний, філософський, формальний" (С. Павличко) розширює аспекти аналізу, наприклад, студенти-філологи повинні віднаходити автобіографічність, виявлену в жанрі, орієнтуватися в "жанровій різноманітності оповідань" [8,79];

— Огляд академічних підручників, програм засвідчує наявність відносно когерентного корпусу, заснованого на ідеї жанру — "автобіографічне оповідання" — "Антін Калина" О.Кониського [4,148]; "Сидір Макарович Притика" Т.Зіньківського [4,391]; "Моя стріча з Олексою" І.Франка [5,198]; "Поганяй до ями!", "Немає матусі", "Прощай, життя!" А.Тесленка [8,106] та ін.; названі тексти переважно не аналізуються або розглядаються без органічного зв'язку з генологічними законами; дається лише мікрожанрове визначення;

— Дослідження автобіографічних творів нині — один із пріоритетних напрямів у літературознавстві; доступні для прочитання праці відомих теоретиків автобіографії (А.Большев, Е.Брюс, М.Велчич, О.Галич, Л.Гінзбург, Ж.Гюсдорф, Ф.Лежен, М.Медарич, Н.Ніколіна, Д.Олні, Ж.Старобінські та ін.); визнано, що термін "автобіографія" переважно функціонує на рівні літературних жанрів; використовується у похідній формі прикметника "автобіографічний" [1,40], що дозволяє систематизувати критерії ідентифікації та розмежування жанрових різновидів автобіографічної прози; застосувати теоретичну модель художньої структури автобіографічного оповідання в аналізі згаданих літературних текстів та свого часу недооцінених; побудувати "вертикаль" від початків до сучасності, простежити змінність цієї модифікації у певних історичних умовах; для уточнення й удосконалення методики вивчення художньої малої прози в цілому і цього жанрового різновиду оповідання;

— Дослідники (Ф.Джеймсон, П.Бурдье та ін.) доводять, що певна біографічна інформація може зумовити інакше прочитання формальної чи структурної особливості літературного твору; традиційно вважають прозу, позначену автобіографічними рисами, важливим джерелом життєпису письменника, пізнання його світогляду, ідеологічних, естетичних поглядів, індивідуальної психології (Є.Нахлік) тощо.

Осмилення автобіографічних жанрів пов'язане з цілим рядом **труднощів, протиріч**:

— Фахівці переконані: на даний час все ще не запропоновано надійної основи для жанрового визначення автобіографії, відповідно, точного пояснення рефлексів жанру [1,11]; деякі теоретики (Ж.Старобінські) заперечують існування літературних форм, похідних

від автобіографії, подібних функцією, технікою: текст або є автобіографією, або ні [1,9];

— Тривалий час існувала думка про не-літературність чи "нижчий рівень" літературності автобіографічних творів, тиск "на традиційний центр, що зосереджує в собі жанри високої літератури" [12,398]; авторське самоосмилення, яке зменшує необхідність художнього аналізу [1,42]. Деякі літературознавці надто критично оцінюють автобіографічні оповідання, методисти категорично виступають проти їх вивчення: високий ступінь автобіографізму в оповіданнях М.Кочубинського був знаком того, що вони не призначалися для друку (Є.Антонюк); у оповіданні "Моя стріча з Олексою" І.Франка, як фанатик-новонавернений, усією силою свого таланту пропагує ідеї нової релігії — соціалізму; забуває про елементарну естетику художнього твору, тому так "відштовхує багатьох" ранній І.Франко (О.Баган) тощо;

— Побудований на автобіографічній основі твір не є документальним, інтенційність автора — лише "комунікативна гра в автентичність" (М.Бахтін); але читач все ж намагається віднайти автобіографічну (документальну) основу підтвердження художньої реальності. У підручнику для студентів-філологів наводиться приклад: сприйнявши оповідання про дітей і школу "Schon schreiben", "Оловець", "Грицева шкільна наука", "Отець гуморист" та ін. І.Франка як "автобіографічну основу", дослідники сфальсифікували інформацію про навчання в цісарській школі; помилки примножились аж до міфу. І.Франко змушений був реагувати (уточнювати, спростовувати) на "абсурдні" твердження М.Возняка, С.Єфремова, О.Огоновського, Г.Войташевського та ін., пояснювати, що його художні твори передусім мають "психологічне та літературне, а не історичне та автобіографічне значення" [5,40—41];

— Постанова і вирішення проблем автобіографії передбачає знання базових теоретичних положень багатьох гуманітарних наук: літературознавства, філософії, історії, психології, лінгвістики та ін.; жодна методологія, найвпливовіша критична традиція більш-менш вичерпно не прояснює сутності художнього автобіографічного тексту [1,6—7];

— Оскільки думки літературознавців діаметрально протилежні щодо статусу автобіографії ("законний художній жанр" [1,7;36] — форма нехудожньої прози, "література особистого документа" [12,400]; логічно припустити, що автобіографічне оповідання більшою-меншою мірою актуалізує відповідні їм значення, які реципієнт змушений поєднувати, узгоджувати (вигадка — факт, історичне — художнє, сюжетність — документальність, об'єктивність — суб'єктивність, "персональне існування" — "текстуалізація особи" автора (Д.Уліцка) та ін.);

— На даний час переосмилено жанрові доміанти автобіографічного твору: теоретики Р.Барт, Г.-Г. Гадамер, Ж.Дерріда, Ю.Крістева, Ж.Лакан, П.Рікер, Н.Фрай, М.Фуко та ін. заперечили ототожнення текстуального автора з автором біографічним, наратором чи персонажем; піддали сумніву "достовірність" художнього твору, довівши, що автобіографічні факти, навіть такі експліцитні, як вказівка на власне ім'я автора, наближених до нього людей тощо, все ж належать до світу фікції, адже читання — це входження в контакт з ірреальним світом (Ж.-П.Сартр);

— Якщо доведено, що значення і смисл художньої автобіографії не можна звести до самого тексту, адже основною вимогою жанру є орієнтованість на позатекстову дійсність [1,7], чи не звужиться інтерпретація автобіографічного оповідання до пошуку авторських інтенцій; і чи прийнятний аналіз на основі концепцій "літературності", зокрема "невловимості", "плинності", "перевтілення одночасно в "я" кількох суб'єктів", "смерті" автора;

— Зважаючи на специфіку модифікаційної доміанти, в автобіографічному оповіданні складно визначити рецесивний генологічний чинник, щоб встановити, це підвид канонічного жанру оповідання чи жанрова модифікація, утворена поєднанням двох відносно самостійних структур;

— У системі потрібних для фахового аналізу автобіографічного оповідання термінів (автобіографія, автобіографізм, автореференційність, автотематизація, автобіографічний синерген, автобіографічна оповідь, автобіографічна подія тощо) важко не заплутатися, але студентам-гуманітаріям пропонують ще один напрям дослідження: зіставити особливості інтерпретації текстів через особу автора і його біо-графію — у підручниках натрапляємо на мікрожанрове визначення "біографічне оповідання" [5,211].

На основі опрацьованого теоретичного матеріалу з порушеного питання, перечитування і дослідження текстів, охоплених поняттям осмислюваного жанру, можна окреслити **концептуальні основи аналізу** автобіографічного оповідання:

— Автобіографічне оповідання — художній жанр [1,7], жанровий різновид оповідання, що зберігає низку специфічних рис, своєрідність якого визначає автобіографізм як модифікаційна доміанта;

— Щоб аналіз відповідав сучасним методологічним настановам, автобіографічна позиція повинна послідовно сприйматись як внутрішньотекстові відносини, а не у зв'язку з особистістю чи світоглядом" [12,411];

— Виокремлення з художнього твору мемуарно-документального стрижня виправдане і коректне як евристичний засіб аналізу, все ж має характер обмежений, умовний. Дослідник повинен прагнути розглядати текст у плані герменевтичному, цілісно, "нероз'ємно", не розділяючи реального і белетристичного компонентів біографії автора [2,147];

— Однак є потреба зважати і на специфіку авторської присутності, зокрема в реалістичних оповіданнях, із викладом відавторського наратора, який творить уявний світ, щоб проілюструвати свої ідеологічні погляди, або відтворює факти дійсності; в творах з яскраво вираженою публіцистичністю межа між історичними і квазіреальними персонажами майже стерта;

— Саме реалістичні твори переважно пропонуються студентам для текстуального вивчення, до того ж вони відображають лише синхронну картину жанрового стану автобіографічного оповідання. Отже, важливо внести у програму деякі зміни: щоб простежити діа-хронну динаміку жанрового руху, розпочнемо вивчення з творів фундаторів, наприклад, "Заповіт дідуся" П.Куліша, завершимо знайомством із сучасними репрезентантами, на зразок "Play the game" О.Ірванця.

Щоб активізувати самостійну роботу, дослідницький пошук, розглядатимемо також твори, що майже не були об'єктом аналітичного заглиблення, як "Будяк" Д.Мордовця, "Доля" О.Кобилянської, "Образ" У.Самчука, "Або-або" О.Теліги, "Психічна розрядка" Т.Осьмачки тощо;

— Надаватимемо перевагу творам, які найбільше відповідають уявленням про "чистоту" жанрової модифікації, з характерною сукупністю ознак, передбачених змістом поняття;

— Оскільки інтерес сучасного дослідника з фактичної істинності має переключитися на осмислення психологічної особистості, пошук "екзистенції автора" (М.Фуко), його "сліду" (Ж.Дерріда) в написаному, необхідним є аналіз автобіографічного синергену (К.Дуб) чи дискурсу (М.Велчич) митців;

— Аналізувати автобіографічний текст, вважають фахівці, найдоречніше з позицій рецептивної естетики [1,7]; тому заохочуватимемо оригінальні інтерпретації прочитаного, дискусії з читачами-професіоналами (критиками, літературознавцями) тощо.

Щоб звернення до автобіографічних творів студентів-гуманітаріїв не мало епізодичного характеру, слід чітко організувати **систему роботи** на рівні їх фахової підготовки в цілому:

На заняттях із *світової літератури*: простежити формування канонів автобіографічного жанру, історію автобіографістики (П.Абеляр, Й.-В.Гете, Ж.-Ж.Руссо, Ю.Цезар, Б.Челліні та ін.); розкрити потенціал автобіографії у творах Г.Гейне, О.Герцена, Ф.Достоевського, Стендаля, Р.Тагора, Л.Толстого, І.Тургенева, А.Франса, Е.Хемінгуея тощо; дослідити поетику романізованої біографії на прикладі теоретичних та історико-біографічних творів А.Моруа, С.Цвейга, Ю.Тинянова тощо;

На заняттях із *вступу до літературознавства, теорії літератури* ознайомитися із працями фундаторів біографічного методу: Ш.Сент-Бева, І.Тена, Г.Брандеса (за книгою "Зарубежная эстетика и теория литературы XIX—XX вв." (М., 1987); прикладами аналізу тексту як прояву елементів біографії, за "Історією літератури руської" О.Огоновського; зразками жанру "імпресіоністичного" портрета письменника; звернути увагу на схильність радянських літературознавців до публіцистичності, зміщення акцентів з естетичної вартості літературного твору на соціологічний, морально-етичний, особу автора. Мати уявлення про напрямки "нової критики", інтелектуальні ідеї екзистенціалізму, психоаналізу, феноменології, структуралізму тощо, в яких текст бачиться як самодостатній, незалежний від автора феномен. Знати базові положення праць з поетики автобіографії. Пригадати визначення жанрів автобіографічного письменства та оповідання;

Філософія: пояснити причини звернення до жанру автобіографії змінами у впливових філософських системах ("когнітивні філософії з орієнтацією на проблему суб'єкта пізнання" [1,8]); простежити зв'язок нових методів аналізу літературних творів із новими філософськими та ідеологічними тенденціями, які відкрили перспективи нового бачення людини, її творчості (ідеї двох мистецьких начал Ф.Ніцше, теорії інтуїції А.Бергсона, концепцій підсвідомості, інтерпретації снів, творчого

фантазування З.Фрейда, гуссерлівської феноменології тощо [9,12] (за антологією світової літературно-критичної думки ХХ ст. "Слово. Знак. Дискурс" (Львів, 1996) тощо;

Історія української літератури: простежити витоки автобіографіки з автоагіографій, "Повчання" В.Мономаха тощо; визначити роль в її становленні французьких мемуарів XVII—XIX ст., європейських романів; дізнатися про внутрішнє життя авторів у контексті інтелектуальних подій свого часу з "Автобіографій" Т.Шевченка, М.Костомарова, П.Куліша, О.Кобилянської, Г.Тютюнника та ін, зокрема, за збіркою "Самі про себе. Автобіографії видатних українців XIX ст." (Нью-Йорк, 1989); "Щоденників" В.Винниченка, Остапа Вишні, О.Довженка та ін. Мати уявлення про автобіографізм, виявлений в жанрах: автобіографічна новела, як "Intermezzo" М.Коцюбинського [14,104], повість — "Зачарована Десна" О.Довженка [14,128], художня автобіографія — "Моя автобіографія" Остапа Вишні [14,122], автобіографічний нарис — "Ювілянт" Т.Бордуляка [5,415]; автобіографічний ескіз — "Моя вина" Б.Лепкого [3,347] тощо. При вивченні творчості письменників ознайомитися з романізованими біо-графіями: "Веселий мудрець" Б.Левіна, "Тричі мені являлася любов" Р.Горака, "Троянда ритуального болю" С.Процюка, "Емансипантка" В.Врублевської, "Неодцвітаюча весно моя" С.Тельнюка та ін. Пояснити, чому в Україні під ідеологічним тиском цензури автобіографіка існувала "хіба що у формах художніх" [6,13] тощо;

Методика викладання літератури: досліджувати й удосконалювати форми, методи, методичні прийоми аналізу окремих видів і жанрів епосу; обґрунтовувати уточнення змісту і обсягу літературної освіти студентів, внесення коректив до програм; долучатися до розроблення, наукового обґрунтування та впровадження в практику теоретичних положень вивчення автобіографічного оповідання тощо.

Зважаючи на значний обсяг навчального матеріалу (охоплення всіх періодів історії літератури, ознайомлення з позапрограмовими творами, додатковими джерелами), його специфічний дидактичний зміст (удосконалення навичок практичної дослідницької роботи, вмінь робити узагальнення теоретичного характеру); роботу над конкретизацією й уточненням визначення "автобіографічне оповідання" доречно запланувати на заключній стадії навчання — у практиці спецкурсу або спецсемінару, де б студенти отримали відносно повне уявлення про стан розвитку національ-

ної художньої малої прози.

Подальшого дослідження потребує методика теоретичного обґрунтування, розробка і впровадження системи роботи з вивчення інших жанрових модифікацій оповідання у контексті аналізу окремих видів і жанрів епосу.

Література

1. Автоінтерпретація: Сб. статей / Под ред. А.Б.Муратова, Л.А.Иезуитовой.— СПб.: Изд. С.-Петербургского ун-та, 1998.— 208 с.
2. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України. Історіо- й націософська парадигма / Ю.Барабаш.— К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2004.— 181 с.
3. Історія української літератури. Кінець XIX — початок ХХ століття: У 2 кн.: Підручник / За ред. проф. О.Д.Гнідан. — К.: Либідь, 2006.— Кн.2.— 496 с.
4. Історія української літератури XIX століття: (70—90-ті роки): У 2 кн.: Підручник / О.Д.Гнідан, Л.С.Дем'янівська, С.С.Кіраль та ін., За ред. О.Д.Гнідан. — К.: Вища шк., 2002.— Кн. 1.— 575 с.
5. Історія української літератури XIX століття: (70—90-ті роки): У 2 кн.: Підручник / О.Д.Гнідан, Л.С.Дем'янівська, С.С.Кіраль та ін., За ред. О.Д.Гнідан. — К.: Вища шк., 2003.— Кн. 2.— 439 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін.— К.: ВЦ "Академія", 1997. — 752 с.
7. Пасічник Є. Українська література в школі / Є.Пасічник. — К.: Рад.шк., 1983.— 319 с.
8. Програма педагогічних інститутів. Історія української літератури XIX — п.ХХ ст. / Хропко П.П. — К.: Б.м., 1993. — 116 с.
9. Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. — Львів: Літопис, 1996. — 664 с.
10. Соболь В. Новочасна сповідь чи традиційний щоденник / Валентина Соболь // Слово і Час.— 2005. — №10. — С.31—38.
11. Степанишин Б. Викладання української літератури в школі: Методичний посібник для вчителя / Б.Степанишин. — К.: РЕЦ "Проза", 1995.— 255 с.
12. Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ — початок ХХІ ст. / Упоряд. Б.Бакули; За заг. ред. В.Моренця; Пер з польськ С.Яковенка. — К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. — 531 с.
13. Токмань Г. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція / Г.Токмань. — К.: Міленіум, 2002.— 320 с.
14. Українська література 5—12 класи: програма для загальноосвітніх навчальних закладів / За заг. ред. Мовчан Р.В. — К.: Перун, 2005.— 201 с.

Наталка Романишина. Базовые принципы организации процесса изучения "автобиографического рассказа" в высшем учебном заведении

Автор мотивирует необходимость уточнения содержания и объема генологической модификации "автобиографический рассказ"; обращает внимание на связанные с его осмыслением трудности и противоречия; раздумывает, как организовать работу на уровне профессиональной подготовки студентов-гуманитариев в целом, чтобы их обращение к автобиографическим произведениям приобрело не эпизодический, а системный характер.

Ключевые слова: автобиографический рассказ, системное изучение, концептуальные основы анализа, соответствие современным методологическим требованиям.

Natalka Romanishina. Basis principles adjust process study "autobiographical story" at the pedagogical university

Author gives the reasons of find out subject and volume genre model "autobiographical story"; turn eyes upon difficulties and contradictions during the analysis; consider about improvement in aspect professional training at all, that the use of students-humanities to autobiographical texts attain not episodic but system character.

Key words: autobiographical story, system study, the fundamentals of analysis, in conformity with modern methodological demands.